

RAFAŁ SZEPTYŃSKI

REGUŁA VAILLANTA W ŚWIEŁLE KANONU STARO-CERKIEWNO-SŁOWIAŃSKIEGO

COBISS: 1.01**[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7111](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7111)**

Vaillantovo pravilo v luči starocerkvenoslovanskega kanona

Članek je posvečen t. i. Vaillantovemu pravilu, ki zadeva distribucijo alomorfov *-bš- in *-ějbš- priponskega obrazila praslovanskega primernika. Analiza starocerkvenoslovanskega korpusa (nasproti drugim starim slovanskim jezikom) kaže, da je sodobna formula V. A. Dyboja potrebna določenih popravkov. Avtor vrh tega razvija pogled P. S. Sigalova, ki območje delovanja pravila potencialno razširja še na neprehodne glagole spremembe stanja.

Ključne besede: primernik, oblikoslovje, naglasoslovje, stara cerkvena slovanščina, praslovanščina

Vaillant's Rule in Light of the Old Church Slavic Canon

The article deals with Vaillant's rule, which describes the distribution of allomorphs of the Proto-Slavic comparative suffix. As indicated by an analysis of the Old Church Slavic corpus (compared to other old Slavic languages), Vladimir Dybo's modern formulation of the rule requires certain corrections. In addition, this article develops Pavel S. Sigalov's idea that the rule in question could also concern intransitive change-of-state verbs.

Keywords: comparative, morphology, accentology, Old Church Slavic, Proto-Slavic

- 0 Niniejszy artykuł stanowi efekt ponownego rozpatrzenia dystrybucji wariantów prasłowiańskiego sufiksu comparatiwu *-bš- oraz *-ějbš-. W odróżnieniu od autorów poprzednich prób, z jednej strony, w sposób bardziej restrykcyjny podszedłem do zagadnienia kanonu staro-cerkiewno-słowiańskiego, z drugiej – uwzględniłem kilka tekstów niewykorzystanych przez nich z tego czy innego obiektywnego powodu.¹ Oczywiście materiał ten stanowi tylko punkt wyjścia dla interpretacji o szerszej, historyczno-porównawczej perspektywie. Jako że temat doczekał się już dość obfitej literatury, tłem dla rozważań uczyniłem jej krytyczny przegląd. Z uwagi na odmienne tendencje metodyczne i interpretacyjne panujące w poszczególnych okresach studiów nad problemem za celowe uznałem dokładniejsze ich omówienie. Mam nadzieję, że pomoże to Czytelnikowi zorientować się w słuszności i oryginalności też poszczególnych autorów. Szczególną uwagę – na przestrzeni całego artykułu – poświęciłem formacjom pochodnym od przymiotników z rdzeniem krótkowokalicznym, w tym bowiem punkcie zachodziły między autorami największe rozbieżności.

¹ Niestety, spośród zabytków odnalezionych w 1975 r. w klasztorze św. Katarzyny na Synaju udało mi się wyekscerpować jedynie drugą część Psalterza Synajskiego.

Starałem się także określić zakres wariantowości struktur (punkt 2.1). Dodatkowo w punkcie 4.3 rozwijam w aspekcie interpretacyjnym i materiałowym sugestie P.S. Sigałowa dotyczącą paraleli strukturalnej pomiędzy comparatiwami a nieprzechodnimi czasownikami zmiany stanu; pozwala to, jak sądzę, na postawienie hipotezy o jeszcze głębszych związkach między obiema kategoriami.

Podstawowe fakty dotyczące słowiańskiego comparatiwu znajdzie Czytelnik u A. Vaillanta (1958: 561–595). W pewnych kwestiach szczegółowych odsyłam w tekście do odpowiednich autorów (o samej genezie rozszerzonego wariantu sufiksu zob. Szeptyński 2017: 197–198). Niektóre partie lektury wymagają obeznania z aktualnym stanem słowiańskiej akcentologii (zob. np. Дубо 2000); przy omawianiu części zagadnień konieczne były także odwołania do historii tej dyscypliny.

Pewne aspekty dystrybucji sufiksu prostego oraz złożonego były uświadamiane od dawna, zwłaszcza odziedziczony prymarny charakter sufiksu prostego, czyli jego skłonność do przyłączania się bezpośrednio do rdzenia – pierwotnie niezależnie od sufiksanej struktury odnośnego przymiotnika (skutkuje to substytucją sufiksów w ramach derywacji comparatiwu od positiwu – por. np. pol. *ślod-k-i* → *ślod-sz-y*, *szer-ok-i* → *szer-sz-y*). Zakres wymienności przyrostków positiwu ulegał z czasem modyfikacji: o ile, na przykład, wymienność sufiksu **-bk-*, jako przekształcenia pie. **-u-*, została tylko częściowo ograniczona,² to pie. sufiks **-ro-* > psł. **-r-* został z tego procesu całkowicie wyłączony, w związku z utratą produktywności i rozkładem gniazd derywacyjnych. Wyjściowy praindoeuropejski zestaw sufiksów rekonstruuje się w ramach tzw. systemu Calanda (por. Rau 2009); dla słowiańskiego ich listę, uwzględniającą także mniej pewne przypadki, podał Vaillant (zob. niżej).

- 1 „Reguła Vaillanta”. Zaproponowana przez francuskiego slawistę formuła, opisująca dystrybucję obu sufiksów dla słowiańskiego prajęzyka, nie ograniczała się do omówionego powyżej aspektu morfologicznego (Vaillant 1931: 5–6; powtórnie wypowiedział się na ten temat po ponad ćwierćwieczu, por. 1958: 573–578). Otóż, porównawszy zjawiska serbsko-chorwackie z materiałem staro-cerkiewno-słowiańskim, zwrócił on uwagę na fakt, że pierwotny rozkład allomorfów w dużej mierze determinowała intonacja samogłoski rdzennej w przymiotniku. Więcej uwagi uczony poświęcił materiałowi serbsko-chorwackiemu, zachowującemu przecież dość dobrze dawne stosunki prozodyczne; materiał staro-cerkiewno-słowiański wykorzystał on jako – istotne ze względów chronologicznych – potwierdzenie repartycji, niedające jednak możliwości kontroli zjawisk z poziomu supra-segmentalnego.

Odnosząc się wpierw do oryginalnej formuły z 1931 r., o wyborze sufiksu prostego w comparatiwie decydować miały trzy czynniki:

2 Por. scs. *мѣк-ъч-и* zamiast *°мѣч-и*, obok – znowuż – sekundarnego, czy może tercjarnego pol. *mięk-sz-y*.

(a) Supletywizm: *bōljī*.

(b) Sufiks w positiwie (przyrostki przytoczone zostały zgodnie z konwencją zapisu form staro-cerkiewno-słowiańskich): *-okŭ (-ekŭ)*, *-ŭkŭ*, *-elŭ* – *šīrok* : *šīrī*, *dālek* : *dāljī*, *slādak* : *slāđī*, *dēbeo* : *dēbljī*.

(c) Struktura rdzenia positiwu; dla serbsko-chorwackiego – morfemy jednosylabowe z długą cyrkumfektowaną samogłoską: *ljūt* (fem. *ljūta*, forma złożona *ljūtī*) : *ljūćī*.

Z drugiej strony, użycie sufiksu złożonego zależeć miało od dwóch czynników:

(a) Struktura rdzenia positiwu; dla serbsko-chorwackiego – morfem jednosylabowy o krótkiej samogłosce, czyli dawnej krótkiej bądź długiej o intonacji akutowej: *nōv* : *nōvijī*, *stār* : *stārījī*.

(b) Pochodność przymiotnika: *sīlan* : *sīlnijī*.

Formuła ta wymaga pewnych komentarzy:

Ad a: Rzeczywiście, większość formacji supletywnych konsekwentnie charakteryzuje się sufiksem prostym. Sam Vaillant zwracał jednak uwagę na wahania typu *suljījī* / *sulējī* (1931: 7). Nb. było to jedyne odstępstwo, które wskazał na tym etapie w materiale staro-cerkiewno-słowiańskim; w przyszłości dodał on, również supletywną, parę *unii* / *unēi* (1958: 580), obok regularnego comparatiwu *ljuštii* / *ljutēi* do *ljutŭ* (1958: 573–574; por. też 1948: 133). Interesująca jest także późniejsza uwaga: “[Le système] est nouveau, et des comparatifs isolés comme *boljii* «plus grand», vestiges d’un système antérieur, le contredisent” (1958: 573).

Ad b: Dla sufiksu *-elŭ* autor sugerował istnienie tylko jednego przykładu, którego też nie omieszczał przytoczyć (zob. wyżej); po latach uznał go jednak za wtórny (1958: 576).

Pominał za to sufiks *-ikŭ*, który określił we wcześniejszej publikacji jako wtórny wobec *-ŭkŭ* (Vaillant 1929: 8), a ostatecznie uznał za efekt wpływu comparatiwu na positivus (1958: 575) – podobnie zresztą jak w przypadku sufiksu *-ekŭ* wobec *-okŭ*.

Początkowo zaledwie wspomniał także o możliwej wymienności sufiksów w **dīl-gŭ*, *dŭg* : *dlji*, *dīljī* (1931: 5). W przyszłości, bardziej otwarcie, rozważał tu dwie interpretacje segmentu *-g-*: jako wyłącznie słowiańskiego reliktu podzielności morfologicznej pie. przymiotnika, współcześnie rekonstruowanego w postaci **dŭh₁g^{ho}-*, lub jako wtórnie wyabstrahowanej cząstki (1958: 576–577). Powrócił wówczas także do przykładu wzmiankowanego za E. Bernekerem już we wcześniejszej publikacji, tj. **bol-gŭ* : *boljījī* (1929: 7), oraz zasugerował analogiczne traktowanie przymiotnika *dragŭ*, z odwołaniem do materiału litewskiego, jednak bez związku z formacją comparatiwu.

Dopiero w 1958 r. Vaillant odniósł się do przykładów, w których wskazane sufiksy nie podlegały wymianie, a były rozszerzane o złożoną postać sufiksu

comparatiwu (1958: 574–575), przy czym przykład *vysočai*, oznaczony przez Vaillanta jako staro-cerkiewno-słowiański, nie jest znany z kanonu;³ słuszenie za to odnotowane zostały przykłady *krotŭčai* oraz *tŭnŭčai* (pominięto natomiast „*goričai*”, zob. niżej).

Ad c et a: Przytoczone przez Vaillanta formy sch. masc. *ljŭt*, fem. *ljŭta*, masc. pl. *ljŭti* są dwuznaczne z punktu widzenia współczesnych ujęć prasłowiańskiego systemu akcentuacyjnego. Jeżeli chodzi o formę pluralis, wskazana akcentuacja jest typowa dla nowosztokawskich kontynuantów zarówno paradygmatu akcentuacyjnego (= p.a.) *b*, jak i p.a. *c* (a także dla części przykładów z p.a. *a*, por. Stang 1957: 101). Pozostając przy parze masc. *ljŭt*, fem. *ljŭta*, trzeba stwierdzić, że same w sobie formy te wciąż dopuszczają dwojaką interpretację z uwagi na, po pierwsze, spłynięcie w serbsko-chorwackim nowego akutu długiego z nieskróconym cyrkumfleksem w formie nom.sg.masc. (p.a. *b* **l'ŭtŭ* : p.a. *c* **l'ŭtŭ*), po drugie – identyczną akcentuację formy nom.sg.fem. w p.a. *b* i *c* (**l'utŭ*). Szansę na ujednoznaczenie dawałaby forma neutr., w tym przypadku *ljŭto* < **l'utŭ* (por. RJAZ; obok wszak przysłówka *ljŭto*). Sugeruje to rekonstrukcję masc. **l'ŭtŭ*, z nowym akutem długim, tj. p.a. *b*.⁴ Nieprecyzyjne – i błędne z dzisiejszego punktu widzenia – użycie przez Vaillanta terminu „cyrkumfleks” odzwierciedla ogólniejsze tendencje charakterystyczne dla akcentologii okresu „klasycznego”, które skutkowały brakiem rozróżniania w niektórych partiach systemu prozodygmatów „nieakutowych”, tzn. współcześnie rekonstruowanych p.a. *b* i *c*.

Równie niejasne jest traktowanie przez autora rosyjskiej formy, która miała ilustrować akutowy charakter samogłoski rozszerzającej sufiks comparatiwu: „...ě, d'intonation rude et qui attire l'accent (r. *bělŭjšij*)” (1931: 10). Jeżeli na myśli miał on prawo de Saussure'a, trzeba wówczas wziąć pod uwagę dwie kwestie. Po pierwsze, zaproponowana reguła dystrybucji sufiksów nie dopuszczała w ogóle podobnego ściągnięcia akcentu w formach długowokalicznych: akut – w ramach prawa de Saussure'a – by mu przecież nie podlegał, a cyrkumfleks determinować miał sufiks bez rozszerzenia *-ě-. Po drugie, Vaillant nie określił w sposób pozytywny wyjściowej akcentuacji typu rozszerzonego – zanegował jedynie ustalenie akcentu na pierwiastku, odziedziczone – według niego – w formach z sufiksem prostym (Vaillant 1931: 8); wskazany problem

3 Kanon nie zawiera również następujących przykładów, domyślnie lub wprost przypisanych temu językowi: *gŭštii*, *kraštii*, *mŭžai*, *svojai*, z drugiej strony zawiera zaś *dražii* (Драже Euch 44a15), określone jako cerkiewno-słowiańskie (1958: 572–574). Lokalizację tych form odnaleźć można w innej pracy uczonego (por. Vaillant 1948: 132–133).

4 Faktycznie, w literaturze dominuje rekonstrukcja p.a. *b* (por. Скляренко 1998: 140). Nb. Vaillant przytoczył później wariantywne formy comparatiwu z zabytków staro-cerkiewno-słowiańskich (zob. wyżej). Również dla serbsko-chorwackiego można było w czasach Vaillanta odnotować podobne warianty (por. RJAZ).

w tym samym stopniu dotyczyłyby próby interpretacji słów Vaillanta jako nawiązania do prawa Hirta.

Na uwagę zasługują jeszcze następujące komentarze: „[Le type en *-ějĩš-*] se présente, soit avec les adjectifs dérivés, soit dans le cas où la voyelle radicale est brève ou longue d’intonation rude, et où une opposition quantitative était impossible ou n’a pas été développée” (1931: 8); „Là où l’alternance ne pouvait pas jouer, avec voyelle brève ou d’intonation rude de l’adjectif simple, c’est le type en *-ěi* qui apparaît” (1958: 573). W dziedzinie wokalizmu długiego stwierdzenie to nawiązuje do poglądów Vaillanta na tzw. metatonię akutową w comparatiwie (1929: 11; 1958: 571, 576; zob. też niżej): do positiwu z cyrkumfleksową samogłoską rdzenną tworzoneo comparativus z sufiksem prostym, przy czym intonacja podlegała zamianie na akut [**môldь* → **môld’bš-*]. Metatonia odzwierciedlać miała dawną opozycję iloczasową „**malda-* : **māld-(j)ĩš-*”. Podobne alternacje nie były już możliwe w przypadku samogłoski akutowej positiwu, co skutkowało wyborem odmiennego sufiksu. Jako trudny do przezwyciężenia mankament ponownie uwidacznia się u Vaillanta brak odniesień do pojęcia nowego akutu. Dalsze dywagacje na temat stanowiska współcześnie rekonstruowanego paradygmatu akcentuacyjnego *b* w ramach poglądów uczonego pozbawione są sensu, jak choćby teoretyczna możliwość alternacji nowego akutu długiego positiwu ze starym akutem comparatiwu. Bardziej realna wydawać by się za to mogła alternacja cyrkumfleksu krótkiego positiwu (p.a. *c*) z nowym akutem krótkim comparatiwu, skoro na tę właśnie intonację wskazują krótkowokaliczne formacje supletywne z sufiksem prostym typu **bôl’bš-* (por. Stang 1957: 104–105, 172; Szeptyński 2015: 206–207; 2017: 202–203); a jednak zjawisko takie nie jest potwierdzone w materiale o dostatecznie dawnej chronologii (zob. niżej).

- 2 **Stanowisko A.M. Seliszczewa.** W latach 1951–1952 pośmiertnie opublikowano podręcznik do nauki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego autorstwa A.M. Seliszczewa. Radziecki badacz uznawał następujące sufiksy jako pierwotnie podlegające wymianie z formantem comparatiwu: *-ok-*, *-ŭk-*, *-ik-*, *-in-*, *-jo-* (Селищев 1952: 132). Jako czynniki decydujące o wyborze formy przyrostka wskazał on natomiast w przypadku wariantu prostego intonację cyrkumfleksową (1952: 134), w przypadku zaś wariantu złożonego – intonację akutową lub zachowanie w toku derywacji sufiksu przymiotnikowego (1952: 136). Takie ujęcie również wymaga kilku uwag.

Nie odnosząc się właściwie do kwestii iloczasu, Seliszczew dzielił sylaby rdzenne na cyrkumfleksowe i akutowe, a zatem znów z pominięciem nowego akutu. Szczególnie dyskusyjne było potraktowanie jednosylabowych rdzeni krótkowokalicznych. Supletywnemu rdzeniowi *bol-* przypisano intonację opadającą, a zatem i sufiks prosty; następnie w tym samym wykazie wymieniono, również supletywne, *mbn-* oraz jeden rdzeń o „regularnej” formacji comparati-

wu – *žest-* (1952: 132–133). Pozostałym jednosylabowym rdzeniom krótkowo-kalicznym przypisany zostały sufiks **-ějъš-*, w związku już to z wtórną intonacją „akutową”, jak w przypadku **nov-*, już to z zachowywaniem sufiksu w toku de-rywacji: **bъdr-*, **dobr-* (1952: 137–138). Po pierwsze, trudno zgodzić się z re-konstrukcją „intonacji opadającej” w formacjach supletywnych (zob. wyżej). Po drugie, podana przez Seliszczeva forma scs. *жеште* jest fikcyjna (zob. niżej).⁵ Po trzecie, operowanie terminem „akut” w stosunku do samogłoski etymolo-gicznie krótkiej, jako paraleli do akutu samogłosek etymologicznie długich, jest nieadekwatne.⁶ Po czwarte, w epoce historycznej rdzeń **dobr-* (niemal na pew-no) nie był już postrzegany jako struktura sufiksalna; co do **bъdr-*, mimo udo-kumentowania pierwotnie motywujących czasowników, również trudno zgodzić się z podobną analizą.

Ustęp poświęcony pracy Seliszczeva uzupełnić trzeba jeszcze o jedną uwagę: wydaje się, że przyjęta w nauce radzieckiej i rosyjskiej nazwa reguły dystrybucji sufiksów comparatiwu „правило Селищева–Вайана” / „Вайана–Селищева” (por. Бромлей 2010b: 414;⁷ Сигалов 1962: 59; Чурганова 1973: 234; Дыбо 2000: 209–226; 2006: 11–12; Иорданиди 2003; zob. także Mic-klesen 1974) jest nieuzasadniona, skoro ujęcie radzieckiego uczonego było wyraźnie wtórne wobec ujęcia Vaillant’a (por. choćby przypisy u Seliszczeva, 1952: 138) i nie wnosi do niego żadnych istotnych poprawek. Przypuszczalnie zasługą Seliszczeva było zaszczepienie hipotezy na gruncie nauki radzieckiej, gdzie znalazła ona godne rozwinięcie. Co ciekawe, Vaillant w swym *Manuel de vieux-slave*, wydanym w przekładzie rosyjskim równoległe z dziełem Se-liszczeva, omawia to zagadnienie z zupełnym pominięciem kwestii akcento-logicznych (1948: 131–133; Вайан 1952: 161–163), mimo że w przedmowie znajdują się wyraźne odwołania do wcześniejszych artykułów Francuza (Вайан 1952: 5).

2.1 Zakres wariantowości. Seliszczew słusznie zwrócił uwagę na wahania w wy-borze sufiksu: *люште* / *лютѣк*, *крѣплин* / *крѣпѣн*, *мѣнин* / *мѣнѣн*, „и др[угие].” (1952: 139). W rzeczywistości należą tu także supletywne *соуѣли* / *соуѣлѣн*, *оуѣнин* / *оуѣнѣн*. A oto pełny materiał:

5 Pomijając weryfikację wybranych przez uczonego form fleksyjnych dla konkretnych te-matów, trzeba zwrócić uwagę, że zabytki najczęściej odnoszone do kanonu tego języka nie zawierają również następujących comparatiwów: *блаже*, *чаште*, *млажде*, *жеште*, *краште*, *сѣдравѣк*, *богатѣн*, *ветѣшан*.

6 Tzn. nieadekwatne w kontekście ówczesnych teorii akcentologicznych (współcześnie por. np. Szeptyński 2015; 2017).

7 Nb. we wcześniejszej pracy autorka przypisywała autorstwo hipotezy wyłącznie Vaillantowi (Бромлей 2010a: 622–623).

крѣпѣни Mt 3,11 Ass; Mk 1,7 Ass Mar Sav Zo; Łk 3,16 Ass Mar Sav Zo; Łk 11,22 Mar Zo; Sin 34,10; 7a Supr 329,24	крѣпѣи Supr 64,1sq
люштии Mt 12,45 Mar Zo	лютѣи Supr 50,23 210,14sq 213,3 375,4 411,23 561,6
мѣнии Mt 2,6 Ass, Sav; Mt 5,19 Ass, Zo; Mt 11,11 Ass Sav Zo; Mt 13,32 Mar Zo; Mt 25,40 Ass Mar Sav Zo; Mt 25,45 Ass Mar Sav Zo; Mk 4,31 Mar Zo; Mk 9,35 Ass Mar Zo; Łk 7,28 Mar Zo; Łk 7,47 Ass ×2 Mar ×2 Zo ×2; Łk 9,48 Mar Zo; Łk 15,12 Ass Sav Zo; Łk 15,13 Ass Mar Sav Zo; Łk 22,26 Mar Zo; Sin 151,1; Supr 94,28 232,30 303,21 361,20 367,27 473,27 488,25 491,25 553,21	мѣнѣи Mt 11,11 Mar
соуѣни Supr 394,11	соуѣѣи Mt 10,31 Ass; Łk 12,7 Ass Bo Mar Zo; J 4,52 Ass Mar Zo; Cloz 1b40
оуѣни 7b Mt 19,10 Sav; J 11,50 Ass Mar; 16,7 Sav; FragZogr 2a2; Supr 84,29 127,3 130,1 265,26 403,17 403,27 414,1	оуѣѣи Mt 5,29 Mar; Mt 5,30 Mar; Mt 18,6 Mar; Mt 19,10 Ass Mar; Łk 17,2 Mar; J 16,7 Ass Mar; J 18,14 Ass Sav; Cloz 3a1; Supr 377,11 377,18

Widać zatem, że wahania mają raczej marginalne znaczenie i dotyczą w większości form supletywnych. Formy **крѣпѣи**, **мѣнѣи** i **соуѣни** są statystycznie nierelevantne. Zwraca uwagę odrębność Kodeksu Supraskiego (**крѣпѣи** obok **крѣпѣни**, **лютѣи**, **соуѣни**), wynikająca zapewne z udziału elementów wschodniobułgarskich, może także z chronologii.

3 Wkład S.W. Bromlej. Kolejny punkt w rozwoju koncepcji Vaillanta stanowi praca S.W. Bromlej z 1955 r., poświęcona zagadnieniom akcentuacyjnym (Бромлей 2010a). Mimo że badaczka przyjmowała i cytowała formułę Vaillanta, zakładającą obecność sufiksu rozszerzonego wyłącznie przy wokalizmie rdzennym albo krótkim, albo długim akutowym, to teoretycznie dopuszczała ona działanie prawa de Saussure’a nie tylko w krótkowokalicznych, ale również w długowokalicznych comparatiwach na *-ějъš- (2010a: 623–624); jak widzieliśmy powyżej, nieakutowy wokalizm długi w tej formacji został przez Vaillanta zignorowany, podobnie zresztą jak przez Seliszczewa.

Przyjawszy za L. Bułachowskim podział przymiotników ze względu na pierwotną charakterystykę suprasegmentalną wokalizmu jednosylabowych rdzeni, Bromlej zidentyfikowała w materiale starorosyjskim nieznaną Vaillantowi archaiczną tendencję do akcentuacji samogłoski rdzennej w przypadku wokalizmu długiego akutowego, przeciwstawiającą się akcentuacji sufiksальной przy wokalizmie krótkim lub długim cyrkumfleksowym (2010a: 627). Ilustracja owej drugiej tendencji

7a <прѣпѣш..иχъ>.

7b Por. także derywaty изоуѣнишина Supr 314,15sq, оуѣнишина Supr 506,1.

ograniczona została jednak do rdzeni krótkowokalicznych, podczas gdy rdzenie długowokaliczne, które należałoby uznać za „nieakutowe”, znalazły się częściowo wśród akutowych (мѡѣдрѣишии, чѣстѣ), częściowo zaś w osobnej, sztucznie wyróżnionej grupie z akcentowanym sufiksem *-ae, -aiuu- (сѣшѣе, блѣжѣе); nb. dla grupy tej całkowicie pominięto nawiązania do akcentuacji positiwów.⁸ W podsumowaniu zestawienia, znów w nawiązaniu do prawa de Saussure’a, autorka użyła określeń „старая краткость” [~ krótkość lub cyrkumfleks] oraz „старая долгота” [~ akut] (2010a: 628).

Widoczny jest zatem brak konsekwencji w rozgraniczaniu pojęć, uniemożliwiający w pełni adekwatną analizę. Bezspornie za osiągnięcie Bromlej uznać natomiast należy ujawnienie w kontekście hipotezy Vaillanta dwoistości akcentuacji comparatiwów oraz dostrzeżenie jej związku z akcentuacją positiwów (por. Дыбо 2000: 226).

Spośród prac Bromlej dotyczących stopniowania trzeba tu także wymienić opartą na obszernym materiale analizę zmian repartycji sufiksów comparatiwu w historii języka rosyjskiego (1957, por. Бромлей 2010b). Niestety, zakres opracowania (XI–XVII w.) oraz jego układ utrudniają śledzenie niektórych aspektów rozwoju kategorii w krótszych okresach (np. u zarania epoki piśmiennej), a materiał staro-cerkiewno-słowiański, cytowany dla porównania ze źródeł sekundarnych (m.in. za Vaillantem i Seliszczewem), nie spełnia współczesnych kryteriów. Po ponad półwieczu od wydania studium Bromlej, zawierającego przecież wiele cennych przykładów i komentarzy, warto byłoby ponownie określić znaczenie najstarszych zabytków staroruskich dla rekonstrukcji stanu prajęzykowego; nb. cel przyświecający ostatnim studiom dotyczącym staroruskiego comparatiwu zdeterminował przyjęcie nieco odmiennej perspektywy (por. Иорданиди 2003; ИГДРЯ 3).

- 4 **Reinterpretacja W.A. Dybo.** Za bardzo istotny, jak na razie ostatni punkt w rozwoju koncepcji Vaillanta uznać należy generalną reinterpretację dokonaną przez W.A. Dybo. W omawianym zjawisku wybitny akcentolog dostrzegł analogię dla paradygmatycznej zależności między strukturą suprasegmentalną praesens oraz strukturą morfemiczną aorystu i participium praeteriti passivi czasowników tematycznych (por. Дыбо 2000: 225–226; Дыбо 2006: 11–12). Wskazanej relacji w obrębie kategorii werbalnych, wykrytej przez N. van Wijka w latach 20-tych XX w., Dybo poświęcił swoje pierwsze artykuły, z przełomu lat 50-tych i 60-tych (ostatnio zaś Ackermann 2014), zwiastując zarazem nowy kierunek rozwoju (bałto)słowiańskiej akcentologii. Najwcześniejsza wzmianka o zainteresowaniu uczono-ego regułą Vaillanta zawarta jest w pracy W.G. Czurganowej (Чуранова 1973:

8 Z kolei forma z wtórnym -e- дѣжеа, słusznie zresztą, trafiła do wykazu rdzeni z wokalizmem długim akutowym.

234). Swoją interpretację opublikował on jednak dopiero w 2000 r. (Дыбо 2000: 209–226; por. też – właściwie przedruk – Дыбо 2004).⁹

Zgodnie z opracowaną przez Dybo a niemal powszechnie przyjętą dziś rekonstrukcją, w słowiańskim prajęzyku istniały pierwotnie dwa typy akcentuacji: ruchomy oraz nieruchomy, „barytoniczny”. Jeszcze przed końcem owego stadium rozwojowego comparativus tworzony był na dwa sposoby: sufiks krótki charakteryzować miał *mobilia*, długi – *immobilia*. Fonetycznie uwarunkowane rozszczenie typu nieruchomego na paradygmaty akcentuacyjne *a* i *b* wiązało się z powstaniem dwojakiej akcentuacji comparatiwów z sufiksem rozszerzonym,¹⁰ zasadniczo zidentyfikowanej przez Bromlej w materiale starorosyjskim (zob. wyżej). Comparatiwy do positiwów w paradygmacie *c* (ruchomym), jak wskazywano już wcześniej, charakteryzowały się nie tylko sufiksem krótkim, ale i uogólnioną intonacją akutową samogłoski rdzennej¹¹ (por. Дыбо 2000: 226; Babik 2002; Szeptyński 2017: 201–202). Jako istotny czynnik zaburzający pierwotną repartycję, w nawiązaniu do oryginalnej formuły Vaillanta, Dybo uznał strukturę sufiksalną przymiotników (2000: 225).

Trzeba podkreślić, że dopiero ujęcie Dybo uwzględnia całą złożoność systemu akcentuacji positiwu przymiotnika w ramach konsekwentnie wykreślonych przez Ch. Stanga (1957), tj. z rozróżnieniem trzech paradygmatów o swoistych wykładnikach suprasegmentalnych (wobec często zakładanej we wcześniejszym okresie dychotomii rdzeni akutowych i cyrkumfleksowych w sferze wokalizmu długiego oraz zbiorczo potraktowanego wokalizmu krótkiego). Nie oznacza to jednak, że nową formułę należy przyjmować bez zastrzeżeń.

Poniższe komentarze, wychodzące od dyskusji wybranych aspektów opracowania Dybo, dotyczą także reguły Vaillanta w ogóle – stanowią podsumowanie uwag wyrażonych w poprzednich ustępach. Przeważnie abstrahuję tu od problemu niejednoznacznych rekonstrukcji akcentu positiwów (por. Дыбо 2000: 214–215), choć niektóre rozstrzygnięcia dokonane przez rosyjskiego uczonego niewątpliwie zasługiwałyby na szczegółowe omówienie.¹²

4.1 Między formułami Dybo i Vaillanta zachodzi istotna różnica w dziedzinie wokalizmu krótkiego. Mniejsze może znaczenie ma pominięcie przez Dybo formacji supletywnych, jako marginalnych z punktu widzenia reguł derywacyjnych (zob.

9 Z braku dostępu, pomijam trzystronicowy rękopis „К правилу Селищева–Вайана (добавление)”, w którym uczony omówić miał tematy od podstaw *пред-* (*перед-*), *позд-*, *прям-*, *древ-*, *дал-*, *мреб-* (informacja za ИГДРЯ 3: 312).

10 Np. p.a. *a* *stǫrь → **stǫrějьš-*, p.a. *b* *běľь → **běľějьš-*.

11 Np. p.a. *c* *mōldь → **mōld'ьš-*.

12 Przykładem może być próba objaśnienia sufiksu rozszerzonego w csł. *соушан*, strus. *соушан-шан* – przy ewidentnej ruchomości słowiańskiego przymiotnika *suxь – poprzez odwołanie do barytonezy greckiego odpowiednika (por. Дыбо 2000: 220). Utrzymywanie tak archaicznego, „nieregularnego” comparatiwu przymiotnika niepodlegającego przecież zbyt częstemu stopniowaniu nosi nikłe znamiona prawdopodobieństwa. Inny przykład zob. w przypisie 14.

jednak niżej). Ujednolicenie formuły dla paradygmatu akcentuacyjnego *c* bez uwzględnienia etymologicznego iloczasu samogłoski rdzennej wydaje się już bardziej dyskusyjne, jeżeli skonfrontować teorię z faktami.

Wyłącznym dowodem na istnienie krótkowokalicznego typu z sufiksem prostym są u Dybo transponaty pojedynczej prastłowiańskiej rekonstrukcji (*)**tbn'e* do przymiotnika **tbnъkъ* (Дыбо 2000: 223);¹³ obok współczesnego sch. *tāñū* – i chyba, w domyśle, pominiętego rosyjskiego odpowiednika – są to XVII-wieczne zapisy stros. *тѡнѣ* i stchorw. *Тѡньи, Тѡнье*. Dybo nigdzie nie rozwiązał zastosowanych skrótów, co utrudnia kontrolę materiału. Dla staroruskiego, *Ратн.* to bodaj *Учение и хитрость ратнаго строения нѣхотныхъ людей* z 1647 r.; nb. dwa wcześniejsze przykłady, w tym jeden z XVI w., podawała już Bromlej (2010c: 568; 2010b: 502; por. СРЯ 30: 30; najpóźniejszą datację podaje ИГДРЯ 3: 354). Materiał starochorwacki pochodzi z pism J. Križanicia (*Гр.* – najprawdopodobniej *Граматично исказанје об Руском језику*, 1666 r.). Przykładom tym przeciwstawiona jest – rzekomo wtórna, jak należy wnioskować z układu – forma „южн. ц.-слав. *тѣнѣк* (Ам. 194)”, cytowana prawdopodobnie za Srezniewskim z *Kroniki* Jerzego Hamartolosa wg odpisu z 1456 r. (МСДРЯ 3: 1050; Dybo nie podał zresztą datacji); jest to jednak zabytek o dostrzegalnych cechach redakcji ruskiej, a jego najstarszy zachowany odpis, pochodzący już z XIII/XIV w., również zawiera analogiczne formy (Бромлей 1957: 502; Иорданиди 2003: 312).¹⁴

Uzupełnijmy i uporządkujmy najstarsze fakty. Chronologicznie pierwszy zapis, który wskazuje na praformę **tbn'bjb*, to stcz. <tenfi> (1417 r.); nb. jest to jedyna forma comparatiwu tego przymiotnika odnotowana w kartotece J. Gebauera. Z kolei praforma **tbnějъ* sugerowana jest przez materiał cerkiewny redakcji ruskiej od XIII w. (Miklosich 1862–1865: 1023; SJS 4: 534). Za wyjściową formą **tbnъčajъ* przemawia znowuż scs. *тѣнѣчак* (Supr 546,4); por. także jedyną formę gradacyjną przymiotnika poświadczoną w okresie staropolskim, tj. do końca XV w.: <naczienchieysi> (1471 r., SStp 1: 296). Pomijam, z braku dostatecznie wcześniejszej dokumentacji, ewentualną praformę **tbnъčbjb*.

Wynika stąd, po pierwsze, że formy uznane przez Dybo za prymarne (**tbn'bjb*) poświadczone są stosunkowo późno; po drugie, formy uznane przez Dybo za „po-

13 W pracy brak jednak samej rekonstrukcji. Ruchomość akcentu przymiotnika uzasadnił Dybo na s. 170.

14 Za południowo-cerkiewno-słowiańską Dybo uznał również inną formę wynotowaną z Hamartolosa: *горжин* (Дыбо 2000: 224), oczywiście wbrew dwóm niekwestionowanym kryteriom, tj. refleksom psł. **čyrC* oraz **d'*. Efektem tej opacznej interpretacji miało być potwierdzenie rzekomej korelacji wariantu comparatiwu o sufiksie prostym z refleksami akcentuacji ruchomej w językach południowsłowiańskich, podczas gdy języki wschodniosłowiańskie prezentować miały akcentuację nieruchomą i sufiks rozszerzony comparatiwu. Nb. również w staroczeskim za starszą uznać należy formę *hrzi* (Gebauer 1903: 491). Por. także – znów z Hamartolosa – „южн. церк.-слов. *ѣръзи*” (Дыбо 2000: 224); również ta interpretacja nie pozostaje bez znaczenia dla wyводу.

łudniowo-cerkiewno-słowiańskie” (*tnějb) wynotowano dotychczas wyłącznie z zabytków o znamionach redakcji ruskiej; po trzecie, Dybo pominął materiał staro-cerkiewno-słowiański, który wskazuje na nieuwzględnioną przez niego praformę (*tněčajb), której transponaty w piśmiennictwie staroruskim wskazano w zabytkach od XI w. (ИГДРЯ 3: 392; Иорданиди 2003: 310).

Vaillant formom scs. *тѣнѣчак* i cz. *tenčí* także przeciwstawiał rekonstrukcję **tñjĩš-* oraz formy sch. *tānjĩ*, stę. *tānjši*, ros. *tón'se*, pol. *cieńszy* (Vaillant 1958: 575; **tñ-jĩš-*, Vaillant 1931: 9; *tñjii, Vaillant 1958: 576); i on zresztą pominął na wcześniejszym etapie formę staro-cerkiewno-słowiańską: „*tñũ-kũ*, compar. *tñjĩjĩ* (s.-cr. *tānjĩ*, tch. *tenši*, r. *tón'se*)” (Vaillant 1931: 8). Ponadto, jak się wydaje, uczony sugerował dawność analogicznej formacji comparatiwu dla przymiotnika *lbgbkb: „La forme courte est conservée dans slov. *lāžji* [...], et, avec des remaniements plus importants, dans s.-cr.sch. *lākšĩ* [...], sûrement aussi dans pol. *lżej*” (1958: 575); pogląd taki nie dałby się jednak utrzymać, o czym dobitnie świadczą fakty cerkiewno-słowiańskie, staroruskie, staroczeskie i staropolskie (por. Miklosich 1862–1865: 347–348; МСДРЯ 2: 66; Gebauer 1916; Бромлей 2010b: 422, 523–524; SStp 4: 17–18; SJS 2: 146–147; СРЯ 9: 192–193, 321; СДРЯ 4: 446–447; Иорданиди 2003; ИГДРЯ 3: 389–390).

Należy tu jeszcze omówić formę ***žest'bjb*, która co prawda nie pojawia się ani u Dybo, ani u Vaillanta, ale której rzekomy staro-cerkiewno-słowiański transponat *жаште* odnaleźć można u Seliszczewa (zob. wyżej; por. też Micklesen 1974: 144). W kanonie forma comparatiwu nie została odnotowana, liczne zapisy od XII w. potwierdzają jednak odmienną postać: *жесточан* (Miklosich 1862–1865: 195; Бромлей 1957: 459–460; SSJ 1: 600; СРЯ 5: 97; СДРЯ 3: 253; Иорданиди 2003: 311; ИГДРЯ 3: 388), również *жестъчѣн* (СДРЯ 3: 254; ИГДРЯ 3: 394).¹⁵ Forma przytoczona u Seliszczewa jest zatem fikcyjna.

Trzeba ostatecznie zauważyć, że Dybo nie przewidział nawet akcentuacji form typu ***tn'bjb* – nie wiadomo, czy miałyby się one charakteryzować nowym akutem krótkim (jak pominięte przecież przez niego krótkowokaliczne formy supletywne), czy też zachowywałyby akcentuację ruchomą. W zbiorczej tabeli z formami zrekonstruowanymi, zaopatrzonymi w oznaczenia akcentu, z niejasnych powodów zabrakło tego przykładu (Дыбо 2000:210). Trudno zatem uznać taką rekonstrukcję za dostatecznie umotywowaną.

Jeżeli reguły dystrybucji sufiksów można w ogóle zrekonstruować do poziomu prasłowiańskiego, należy chyba stwierdzić, że regularny comparativus przymiotników krótkowokalicznych niezależnie od akcentuacji positiwu przybierał sufiks rozszerzony (por. scs. *добѣлан*, *добрѣн*, *новѣн*, *острѣн*, *простѣн*, *скорѣн*; co do rekonstrukcji akcentu, por. Складенко 1998: 140–142), podczas gdy sufiks

15 Z kolei interpretacja dokonana s.v. *жестокъшини* (СДРЯ 3: 251) bez odwołania do gr. *σκληροτράχηλος* wydaje się nieadekwatna. Zapewne podobnie należy podejść do zapisów *коротошини*, *кратошини* (МСДРЯ 1: 1291, 1318), również zinterpretowanych przez Бромлей jako comparatiwy (2010b: 439).

prosty korelował z wokalizmem krótkim wyłącznie w przypadku form supletywnych **bol'bjb*, **drev'e*, **dbl'bjb*, **gor'bjb*, **tʲbn'bjb*. Ta część formuły wydaje się zatem bardziej adekwatna u Vaillanta niż u Dybo, mimo że – jak widzieliśmy – opinie francuskiego uczonego nie były w tej kwestii całkiem konsekwentne. Tym samym, co istotne, naruszona zostaje paradygmatyczna zależność postulowana przez rosyjskiego uczonego. Osobnego omówienia wymagać będzie w przyszłości typ *(*)*tʲbnějb*; zaznaczę tylko, że formy o rdzeniu krótkowokalicznym z sufiksem rozszerzonym, a pozbawione refleksów sufiksu **-ʲk-* (**-bk-*) positiwu nie zostały odnotowane w materiale staro-cerkiewno-słowiańskim. Por. scs. *горѣче* (Euch 69b6), *горѣчакъ*, *горѣчѣиши* (Supr 351,3, 447,14),¹⁶ *кротѣи*, *кротѣиши* (Supr 383,25, 484,8), *тѣнѣчакъ* (Supr 546,4). W zabytkach niekanonicznych pojawiają się one jednak już od XI w.; możliwe, że chodzi tu zwłaszcza o redakcję ruską (o ile nie wynika to z nadreprezentacji źródeł o tej proveniencji w materiale poddanym dotąd badaniom).

- 4.2 Dybo, podobnie jak jego poprzednicy, nie określił kryteriów, na podstawie których kwalifikował materiał jako staro-cerkiewno-słowiański; nb. w dużej mierze korzystać musiał z materiału wcześniejszych opracowań, choć źródła wskazane są niekonsekwentnie.

Oto przykłady oznaczone jako staro-cerkiewno-słowiańskie, a których nie odnotowano w kanonie (ani w SJS): *сѣдравѣѣ* (u Dybo – s. 212), *цѣлѣѣ* (s. 219), *млажде* (s. 221), *блаже* (s. 221), *тѣлѣи* (s. 222). Nb. formy *сѣдравѣѣ*, *млажде*, *блаже* pojawiają się już u Seliszczewa (zob. wyżej).

Jako średniobułgarskie opisano następujące tematy odnotowane w kanonie: *множан* (u Dybo – s. 213), *мѣдрѣи* (s. 218), *острѣи* (s. 218).

W kilku przypadkach pominięto materiał staro-cerkiewno-słowiański dla odnotowanych w opracowaniu rdzeni: *кротѣи*, *кротѣиши* (Supr 383,25, 484,8; u Dybo – s. 220), *дрѣзѣиши* (Supr 98,21; s. 220–221, przypis), *лѣпѣиши* (Supr 545,10; s. 222), *мѣчѣиши* (Supr 118,20; s. 223), *тѣнѣчакъ* (Supr 546,4; s. 223). Co istotne, w większości są to przykłady nieodpowiadające założeniom uczonego.

Wreszcie pominięto w ogóle rdzenie, dla których można, a wręcz należało przytoczyć jakiegokolwiek materiał, w tym staro-cerkiewno-słowiański, np. **glōb-*, **jun-*, **krēp-*, **niz-*, **svet-*, **šir-*, **vys-*. Ponownie, byłyby to przeważnie przykłady problematyczne.

- 4.3 W swych wypowiedziach na temat reguły Vaillanta Dybo podkreślił jej związek z kategoriami nominalnymi, uznając ją niejako za uzupełnienie reguły van Wijka, dotyczącej kategorii werbalnych (Дыбо 2000: 225–226; 2006: 11–12; zob.

16 Kontynuanty supletywnego **gor'bjb* 'gorszy', niezależnie od etymologii, nie mogą być traktowane jako świadectwo derywacji comparatiwu z sufiksem krótkim od **gor'bkъ* 'gorzki' (por. ИГДРЯ 3: 395–397).

wyżej). Tymczasem rozgraniczenie takie nie jest ani uzasadnione, ani potrzebne już choćby z tego względu, że nie sposób traktować participiów – w ramach reguły van Wijka – jako „czystych” form czasownikowych. Co ważniejsze, istnieje jeszcze jedna partia systemu, w której – jak się wydaje – postulowane przez Dybo relacje paradygmatyczne przekraczać mogły granice kategorii nominalnych i werbalnych.

Chodzi tu o odkrycie Sigałowa (1962: 60–61), dotyczące paralelnego traktowania struktur prasłowiańskiego comparativu (*-’bš- : *-’ě-jěš-) i inchoativum / fientivum (*-’l-/*-ne- : *-’ě-(je)-) w nawiązaniu do akcentuacji motywującego przymiotnika (zasadniczo tak, jak w regule Vaillant’a dla samych comparativów).¹⁷ Hipoteza ta domaga się zresztą uzupełnienia o kolejną zbieżność między obiema kategoriami, istnieją bowiem przesłanki wskazujące na metatonię akutową również w fientiwach (por. Kuryłowicz 1952: 383; Szeptyński 2015: 206), analogiczną do tej w comparatiwie (zob. wyżej). Poniżej podaję przykłady dla przymiotników *blědъ, *gŏstъ, *tvŕdъ, o ruchomej akcentuacji (por. Складенко 1998: 141, 143):

	sch. 18a	sł. 18b	ukr. 18c	pol. XVI w. 18d
*blě(d)nŏti	blědnuti	-blědnem	блїднѹти	blednąć, -bladnąć
*gŏs(t)nŏti	gŭsnuti (se)	-gŏstnem	г҃҃снѹти	gestnąć
*tvŕr(d)nŏti	tvŕdnuti	tŕdnem	твѣрднѹти	twardnąć

Dla przymiotników tych można wskazać również wczesne poświadczenia konkurencyjnych derywatów czasownikowych na *-’ě-; trudno jednak z góry zakładać późną konwergencję i odrzucać jednoznacznie narzucającą się rekonstrukcję typu akutowego na *-nŏ-. Jak słusznie zauważał Sigałow (1962: 55), obie formacje mogły się nieco różnić odcieniami znaczeniowymi, toteż wcześniejsze

17 Nb. Dybo (2006: 12) odwoływał się do pracy Czurganowej (1973: 234), w której wyniki prac Sigałowa referowane są równoległe z jego własnymi. Por. jeszcze Дыбо 2000: 396–411, gdzie brak odnośnego typu.

18a Wyraz *blědnuti* odnotowano dopiero w PCAH (brak u Vuka i w RJAZ); *gŭsnuti* – por. PCAH (brak u Vuka; w RJAZ bez akcentu); *tvŕdnuti* – por. RJAZ (brak u Vuka).

18b Por. u M. Pleterśnika (SNS) hasła *oblědniti*, *ugŏstniti*, *tŕdniti* (*ob-*, *o-*, *s-*, *u-*). Formy praesentis wybrano z uwagi na jednoznaczną wymowę nowego cyrkumfleksu, przy dwuznaczności form infinitivi.

18c Por. u B. Hrinchenki (CYM); u Żelechowskiego *gŭsnymu*, *twŕpŕdnymu*, ale jakoby *blїdнѹти* (MHC). Por. brus. *gŭsnуць* (TCBM), ros. gwar. *gŭsnуть* (CPHГ).

18d Przypadki oznaczenia refleksów długości we wskazanych wyrazach oraz ich derywatach prefiksalnych są – z pominięciem form podlegających wzdłużeniu zastępczemu – statystycznie nierelevantne. Za udostępnienie materiału nieopublikowanych haseł SPXVI dziękuję p. Krzysztofiowi Opalińskiemu (IBL PAN). Współczesny materiał słowacki zgadza się z polskim (por. SSJ: *blednúť*, *hustnúť*, *tvrdnúť*), mimo ich trywialności. W materiale czeskim oboczność *houstnout(i)* : [przestarzałe] *hustnout(i)* zgadza się z dwójką refleksacją starego akutu. Nie przeczy tej interpretacji forma *blednout(i)*. Sonant *r* w *tvrdnout(i)* nie niesie oczywiście żadnej informacji historycznej.

poświadczenie jednej z nich nie wyklucza synchronicznego występowania drugiej. Jest to zresztą możliwe i bez zróżnicowania semantyki, jednakowoż samo współwystępowanie wariantów oznaczałoby właściwie brak paradygmatycznej relacji z podstawą derywacyjną. Niewykluczone, że chodzi tu o dopuszczalność obu wariantów dla przymiotników o akcentuacji ruchomej, przy pierwotnym ograniczeniu do typu na *-ě- w przypadku p.a. *a* oraz *b* (analogicznie do comparatiwu?). Zagadnienie to wymaga jeszcze gruntownego opracowania na materiale historycznym i gwarowym.

- 5 Podsumowanie.** Biorąc pod uwagę powyższą analizę, wydaje się, że ogólnie aktualny kierunek interpretacji został trafnie wyznaczony – w zgodzie ze współczesnymi standardami – przez W.A. Dybo. Dystrybucję podstawowo regulowała paradygmatyczna zależność, determinująca obecność sufiksu rozszerzonego w przypadku przymiotników o paradygmacie akcentuacyjnym *a* i *b* (dawny paradygmat nieruchomy) oraz sufiksu prostego w przypadku paradygmatu akcentuacyjnego *c* (ruchomy). Zasada ta nie obejmowała, z jednej strony, większości przymiotników o złożonej strukturze morfologicznej (z tendencją do wyboru sufiksu rozszerzonego) oraz – rzecz jasna – comparatiwów supletywnych (z tendencją do wyboru sufiksu prostego).

Na podstawie porównania materiału staro-cerkiewno-słowiańskiego z faktami innych języków – w zakresie, na jaki pozwala stopień ich opracowania – trzeba jednak stwierdzić, że comparatiwy od przymiotników z rdzeniem krótkowokalicznym nie wpisywały się w ogólną regułę, przyjmując bezwyjątkowo sufiks złożony, niezależnie od paradygmatu akcentuacyjnego i struktury morfologicznej positiwu. Supletywne comparatiwy o wokalizmie krótkim, przeciwnie, przyjmowały sufiks prosty. W tym aspekcie bliższe rzeczywistości materiałowej okazują się wywody Vaillanta. Ostatecznie wiąże się to z częściowym podważeniem podstaw interpretacji Dybo. Z punktu widzenia badań materiałowych niewiele zmienia tu uwaga na temat relikowego charakteru postulowanych zależności (por. Дыбо 2000: 225) – rozgraniczenie między metodologicznie uprawnioną rekonstrukcją wewnętrzną a spekulacją jest tu niestety niemożliwe.

Niewątpliwie trudną do przewyciężenia przeszkodę w badaniach stanowią również niejednoznaczne przesłanki do rekonstrukcji akcentuacji niektórych przymiotników – w ewentualnych przyszłych opracowaniach należy się wystrzegać tendencyjnego doboru materiału ilustracyjnego, czego przykłady zostały opisane powyżej.¹⁸

¹⁸ Warto w tym kontekście porównać przykłady i rekonstrukcje Dybo z materiałem przytoczonym w ИГДРЯ.

LITERATURA

- Ackermann 2014** = Katsiaryna Ackermann, *Die Vorgeschichte des slavischen Aoristsystems: mit der kommentierten Belegsammlung der Aoristformen und Formen des präteritalen passiven Partizipiums im Altkirchenslavischen*, Leiden – Boston: Brill, 2014.
- Babik 2002** = Zbigniew Babik, Ein Fall urslavischer *métatonie rude*, *Zeitschrift für Slawistik* 47 (2002), nr. 1, 67–77.
- Gebauer 1903** = Jan Gebauer, *Slovník staročeský 1: A–J*, Praha: Nakl. České grafické společnosti »Unie«, 1903.
- Gebauer 1916** = Jan Gebauer, *Slovník staročeský 2: K–N*, Praha: Unie, 1916.
- Kuryłowicz 1952** = Jerzy Kuryłowicz, *L'accentuation des langues indo-européennes*, Kraków: Nakładem PAU, 1952.
- Micklesen 1974** = Lew Micklesen, The Slavic comparative, *Topics in Slavic phonology*, red. Demetrius J. Koubourlis, Cambridge: Slavica Publishers Inc., 1974, 140–151.
- Miklosich 1862–1865** = Franz Miklosich, *Lexicon paleoslavico-graeco-latinum*, Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- Rau 2009** = Jeremy Rau, *Indo-European Nominal Morphology*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen, 2009.
- RJAZ** = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–23, u Zagrebu: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- SJS** = *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958–1983.
- SNS** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* 1–2, v Ljubljani: Knezoškofijstvo, 1894–1895.
- SPXVI** = *Słownik polszczyzny XVI w.*, Warszawa: IBL PAN, 1966–.
- SSJ** = *Slovník slovenského jazyka* 1–6, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1959–1968.
- SStp** = *Słownik staropolski*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1953–2002.
- Stang 1957** = Christian Schweigaard Stang, *Slavonic accentuation*, Oslo: I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1957.
- Szeptyński 2015** = Rafał Szeptyński, The Proto-Slavic metatony, *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* 132 (2015), 203–210.
- Szeptyński 2017** = Rafał Szeptyński, Vocalic elements and prosody in Slavic comparatives, *Indo-germanische Forschungen* 122 (2017), 189–205.
- Vaillant 1929** = André Vaillant, Le vocalisme des comparatifs slaves, *Revue des études slaves* 9 (1929), nr. 1–2, 5–12.
- Vaillant 1931** = André Vaillant, Le comparatif slave en -ěji, *Revue des études slaves* 11 (1931), nr. 1–2, 5–11.
- Vaillant 1948** = André Vaillant, *Manuel du vieux slave* 1, Paris: Institut d'études slaves, 1948.
- Vaillant 1958** = André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves* 2, Lyon: Editions IAC, 1958.
- Бромлей 2010а** = Софья Владимировна Бромлей, К истории места ударения в формах сравнительной степени в русском языке, *Проблемы диалектологии, лингвогеографии и истории русского языка*, Москва: Азбуковник, 2010, 621–639.
[Sof'ja Vladimirovna Bromlej, K istorii mesta udarenija v formah sravnitel'noj stepeni v russkom jazyke, *Problemy dialektologii, lingvogeografii i istorii russkogo jazyka*, Moskva: Azbukovnik, 2010, 621–639.]
- Бромлей 2010б** = Софья Владимировна Бромлей, К истории образования форм сравнительной степени в русском языке, *Проблемы диалектологии, лингвогеографии и истории русского языка*, Москва: Азбуковник, 2010, 411–542.
[Sof'ja Vladimirovna Bromlej, K istorii obrazovanija form sravnitel'noj stepeni v russkom jazyke, *Problemy dialektologii, lingvogeografii i istorii russkogo jazyka*, Moskva: Azbukovnik, 2010, 411–542.]

- Бромлей 2010с** = Софья Владимировна Бромлей, Образование несогласуемой формы и история членных форм сравнительной степени в русском языке (по материалам памятников письменности XI–XVII вв.), *Проблемы диалектологии, лингвогеографии и истории русского языка*, Москва: Азбуковник, 2010, 543–620.
[Sof'ja Vladimirovna Bromlej, Obrazovanie nesoglasuemoj formy i istorija člennyh form sravnitel'noj stepeni v russkom jazyke (po materialam pamjatnikov pis'mennosti XI–XVII vv.), *Problemy dialektologii, lingvogeografii i istorii russkogo jazyka*, Moskva: Azbukovnik, 2010, 543–620.]
- Вайан 1952** = Андре Вайан, *Руководство по старославянскому языку*, Москва: Издательство иностранной литературы, 1952.
[Andre Vajan, *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*, Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury, 1952.]
- Дыбо 2000** = Владимир Антонович Дыбо, *Морфологизованные парадигматические акцентные системы: типология и генезис 1*, Москва: Языки русской культуры, 2000.
[Vladimir Antonovič Dybo, *Morfonologizovannye paradigmatičeskie akcentnye sistemy: tipologija i genezis 1*, Moskva: Jazyki russkoj kul'tury, 2000.]
- Дыбо 2004** = Владимир Антонович Дыбо, *Правило Селищева–Вайана в праславянском, Отцы и дети Московской лингвистической школы: памяти В. Н. Сидорова*, Москва: Институт русского языка, 2004, 192–205.
[Vladimir Antonovič Dybo, *Pravilo Seliščeva–Vajana v praslavjanskom, Otcy i deti Moskovskoj lingvističeskoj školy: pamjati V. N. Sidorova*, Moskva: Institut russkogo jazyka, 2004, 192–205.]
- Дыбо 2006** = Владимир Антонович Дыбо, Сравнительно-историческая акцентология, новый взгляд (по поводу книги В. Лефельдта «Введение в морфологическую концепцию славянской акцентологии»), *Вопросы языкознания* 2006, № 2, 3–27.
[Vladimir Antonovič Dybo, *Sravnitel'no-istoričeskaja akcentologija, novyj vzgljad (po povodu knigi V. Lefel'dta «Vvedenie v morfologičeskiju koncepciju slavjanskoj akcentologii»)*, *Voprosy jazykoznanija* 2006, nr. 2, 3–27.]
- Иорданиди 2003** = София Ивановна Иорданиди, К истории форм сравнительной степени в древнерусском языке (суффиксальные прилагательные с пометой -к), *Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы: материалы международной научной конференции (Москва, 8–10 июня 2002 г.)*, Москва: Институт русского языка, 2003, 309–313.
[Sofija Ivanovna Iordanidi, K istorii form sravnitel'noj stepeni v drevnerusskom jazyke (suffiksaf'nye prilagatel'nye s pometoj -k), *Rusistika na poroge XXI veka: problemy i perspektivy: materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii (Moskva, 8–10 ijuna 2002 g.)*, Moskva: Institut russkogo jazyka, 2003, 309–313.]
- ИГДРЯ** = Анатолий Михайлович Кузнецов – София Ивановна Иорданиди – Вадим Борисович Крысько, *Историческая грамматика древнерусского языка III: прилагательные*, Москва: Азбуковник, 2006.
[Anatolij Mihajlovič Kuznecov – Sofija Ivanovna Iordanidi – Vadim Borisovič Krys'ko, *Istoričeskaja grammatika drevnerusskogo jazyka III: prilagatel'nye*, Moskva: Azbukovnik, 2006.]
- МНС** = Евгений Желеховский, *Малоруско-німецький словар 1–2*, Львів: З друкарні тов. ім. Шевченка, 1886.
[Jevgenij Želehovskij, *Malorusko-njimeckij slovar 1–2*, L'viv: Z drukarnji tov. im. Ševčenka, 1886.]
- МСДРЯ** = Измаил Иванович Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка 1–3*, Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1893–1912.
[Izmail Ivanovič Sreznevskij, *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka 1–3*, Sankt-Peterburg: Tipografija Imperatorskoj akademii nauk, 1893–1912.]
- РСАН** = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1959–.
[*Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika 1–*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1959–.]
- СДРЯ** = *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) 1–*, Москва: Русский язык, 1988.

- [*Slovar' drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.)* 1–, Moskva: Russkij jazyk, 1988.]
- Селищев 1952** = Афанасий Матвеевич Селищев, *Старославянский язык* 2, Москва: ГУП ИМП РСФСР, 1952.
- [Afanasij Matveevič Seliščev, *Staroslavjanskij jazyk* 2, Moskva: GUPIMP RSFSR, 1952.]
- Сигалов 1962** = Павел Самойлович Сигалов, Две группы русских инхоативных глаголов, *Научные доклады высшей школы «Филологические науки»* 5 (1962), № 4, 55–64.
- [Pavel Samojlovič Sigalov, Dve gruppy russkih inhoativnyh glagolov, *Naučnye doklady vyssšej školy «Filologičeskie nauki»* 5 (1962), nr. 4, 55–64.]
- Скляренко 1998** = Віталій Григорович Скляренко, *Праслов'янська акцентологія*, Київ: Українська книга, 1998.
- [Vitalij Grygorovyč Skljarenko, *Praslov'jans'ka akcentologija*, Kyjiv: Ukrajin's'ka knyga, 1998.]
- СРНГ** = *Словарь русских народных говоров* 1–, Санкт-Петербург: Наука, 1965–.
- [*Slovar' russkikh narodnyh govorov* 1–, Sankt-Peterburg: Nauka, 1965–.]
- СРЯ** = *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 1–, Москва: Наука, 1975–.
- [*Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv. 1–*, Moskva: Nauka, 1975–.]
- СУМ** = Борис Гринченко, *Словарь української мови* 1–4, Київ, 1907–1909.
- [Borys Grinčenko, *Slovar' ukrajins'koji movy* 1–4, Kyjiv, 1907–1909.]
- ТСБМ** = *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* 1–5, Мінск: Выдавецтва «Беларуская савецкая энцыклапедыя» імя Пятруся Броўкі, 1977–1986.
- [*Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy* 1–5, Minsk: Vydavectva «Belaruskaja soveckaja encykłapedyja» imja Petrusja Broŭki, 1977–1986.]
- Чурганова 1973** = Валерия Григорьевна Чурганова, *Очерк русской морфологии*, Москва: Наука, 1973.
- [Valerija Grigor'evna Čurganova, *Očerk russkoj morfonologii*, Moskva: Nauka, 1973.]

POVZETEK

Vaillantovo pravilo v luči starocerkvenoslovanskega kanona

Prispevek je posvečen t. i. Vaillantovemu pravilu, to je pravilu, ki zadeva distribucijo alomorfov *-bš- in *-ějбš- priponskega obrazila praslovanskega primernika. Posebej se ustavlja pri interpretaciji A. Vaillanta, A. M. Seliščeva, S. V. Bromlej in V. A. Dyboja. Zajema tudi območje variativnosti oblik v besedilih starocerkvenoslovanskega kanona. Avtor ugotavlja, da je sodobna Dybojeva formula potrebna določenih popravkov. Analiza starocerkvenoslovanskega korpusa (nasproti drugim starim slovanskim jezikom) kaže, da so regularni primerniki s kratkim korenskim samoglasnikom korelirali z *-ějбš-, supletivni pa z *-bš-. Ta del pravila kolidira s širšimi predpostavkami, ki jih je sprejel Dybo, in ustreza Vaillantovi izvorni formuli. Pri tem so se razkrili primeri pomanjkljivega podajanja gradiva, nasprotnega teoretičnim pogledom. Avtor vrh tega razvija pogled P. S. Sigalova, ki območje delovanja pravila potencialno razširja še na neprehodne glagole spremembe stanja.